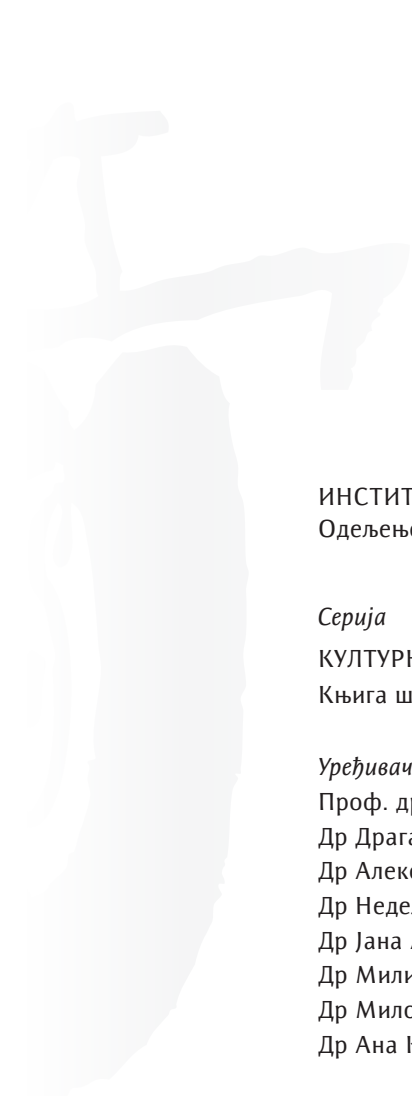

ПЕСНИЦИ КАО ЕСЕЈИСТИ:
КУЛТУРНИ КОНТЕКСТИ ДРУГЕ ПОЛОВИНЕ 20. ВЕКА

ИНСТИТУТ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И УМЕТНОСТ, БЕОГРАД
Одељење „Српска књижевност и културна самосвест“

Серија

КУЛТУРНИ ОКВИРИ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ
Књига шеста

Уређивачки одбор

Проф. др Саша Радојчић
Др Драган Хамовић
Др Александар Пејчић
Др Недељка Бјелановић
Др Јана Алексић
Др Милица Ђуковић
Др Миломир Гавриловић
Др Ана Козић

Рецензенти

Проф. др Горана Раичевић
Проф. др Ђорђе Деспић
Др Бојан Чолак

Објављивање овог зборника подржало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација.

Илустрација на корици зборника: Миодраг Мића Поповић, *Аушолојоршрет с маском*, (детал) 1947, уље на платну, 91 × 76 cm, колекција Музеја савремене уметности, Београд, инв. бр. 881

ПЕСНИЦИ КАО ЕСЕЈИСТИ: КУЛТУРНИ КОНТЕКСТИ ДРУГЕ ПОЛОВИНЕ 20. ВЕКА

ЗБОРНИК РАДОВА

Уреднице

Јана Алексић

Милица Ђуковић

ИНСТИТУТ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И УМЕТНОСТ
Београд, 2024.

САДРЖАЈ

Уводна реч	7
------------------	---

I

Драган Хамовић	
ПЕСНИЦИ КАО ЕСЕЈИСТИ ЛИНИЈОМ ПОСЛЕРАТНОГ КЊИЖЕВНОГ РАЗВОЈА ...	15
Милета Аџимовић Ивков	
АНТОЛОГИЈА ЕСЕЈА СРПСКИХ ПЕСНИКА (ДОПУНА И КОМЕНТАРИ)	29
Јован Делић	
ЛИРСКИ ЕСЕЈИ ВАСКА ПОПЕ (ПРЕВРЕДНОВАЊЕ ТРАДИЦИЈЕ)	39

II

Недељка Бјелановић	
УДРИТЕ, НИСАМ КРИВ: МАРКО РИСТИЋ И ОСКАР ДАВИЧО	
О МОМЧИЛУ НАСТАСИЈЕВИЋУ	55
Маја Медан Орсић	
СВЕТСКА КЊИЖЕВНОСТ У ЕСЕЈИМА ДУШАНА МАТИЋА И	
МИЛАНА ДЕДИНЦА	69
Бојан Марковић	
ПОЕТСКО СТВАРАЊЕ И МИШЉЕЊЕ У ЕСЕЈИМА ОСКАРА ДАВИЧА	83

III

Саша Радојчић	
ХРИСТИЋ И ЛАЛИЋ: УЗАЈАМНА ЧИТАЊА	97
Марко Радуловић	
СРПСКОВИЗАНТИЈСКО НАСЛЕЂЕ У ЕСЕЈИМА СРПСКИХ ПЕСНИКА	
ДРУГЕ ПОЛОВИНЕ 20. ВЕКА (МИОДРАГ ПАВЛОВИЋ, ЈОВАН ХРИСТИЋ,	
ИВАН В. ЛАЛИЋ)	107
Милан Громовић	
КРАЈПУТАШ И ЧЕТИРИ АНТИЧКА КУЛТА: БРАНКО В. РАДИЧЕВИЋ	
И ФИСТЕЛ ДЕ КУЛАНЖ	123
Оља Васиљева	
ВАСКО ПОПА – <i>LATERNA MAGICA</i> ЕСЕЈА СРПСКИХ ПОСЛЕРАТНИХ ПЕСНИКА ..	135

IV

Јелена Младеновић	
ЗАЧЕЦИ ЕСЕЈИСТИЧКЕ МИСЛИ БРАНКА МИЉКОВИЋА	149
Марко Аврамовић	
ЕСЕЈИ БОРИСЛАВА РАДОВИЋА О СВЕТСКОЈ ПОЕЗИЈИ	161

Јелена Марићевић Балаћ	
ПОЕТИКА МАЛИХ ЕСЕЈА АЛЕКСАНДРА РИСТОВИЋА	183
Владимир Димитријевић	
ЊЕГОШ И СТЕРИЈА, НАШИ САВРЕМЕНИЦИ: МИЛОВАН ДАНОЈЛИЋ	
ЧИТА КЛАСИКЕ	193
Миломир Гавриловић	
СРПСКЕ ТЕМЕ У ЕСЕЈИСТИЦИ ЧАРЛСА СИМИЋА	209
V	
Радивоје Микић	
О ЈЕДНОЈ ГРАНИ СРПСКЕ ПОЕЗИЈЕ	241
Бојана Стојановић Пантовић	
ЕСЕЈИСТИЧКА ПОЛИФОНИЧНОСТ ЉУБОМИРА СИМОВИЋА	261
Немања Каровић	
ОД АДОРАЦИЈЕ ДО НЕГАЦИЈЕ, И НАТРАГ (ПОЕЗИЈА МИЛОША	
ЦРЊАНСКОГ У КРИТИЧКОЈ РЕЦЕПЦИЈИ ЉУБОМИРА СИМОВИЋА).....	273
VI	
Ранко Поповић	
ПРИКАЖИ ТО, РАЈКО: О КРИТИЧКО-ЕСЕЈИСТИЧКОМ СТВАРЛАШТВУ	
РАЈКА ПЕТРОВА НОГА	293
Јана Алексић	
КУЛТУРНИ ОБРАЗАЦ У МЕТАПОЕТИЧКОЈ МИСЛИ ГОЈКА ЂОГА	307
Милица Кецојевић	
ЕСЕЈИ СТЕВАНА ТОНТИЋА О „СРПСКИМ И БЛИСКИМ ПЕСНИЦИМА“	327
VII	
Ана Козић	
ПОГЛЕДИ НА ПОЕЗИЈУ У ЕСЕЈИМА МИРОСЛАВА МАКСИМОВИЋА	343
Милица Ђуковић	
ДЕЛОКРУЗИ ЕСЕЈА МИРКА МАГАРАШЕВИЋА ИЛИ	
„САМОСВЕСТ КРИТИКЕ, ДАНАС“	355
Софија Матић	
ОНТОЛОГИЗАЦИЈА ЈЕЗИКА КАО ПРЕТПОСТАВКА ИДЕНТИТЕТСКИХ	
РЕФЛЕКСИЈА У ЕСЕЈИМА МИЛОСАВА ТЕШИЋА.....	367
Никола Маринковић	
КОНТИНУИРАНИ СПОР СА ПОСТМОДЕРНИЗМОМ: ЕСЕЈИ И ПОЛЕМИКЕ	
НЕБОЈШЕ ВАСОВИЋА	379
Марија Благојевић	
ПРОТИВУРЕЧЕЊЕ СТВАРНОСТИ – ПЕСНИЧКО-ЕСЕЈИСТИЧКА	
ВЕРТИКАЛА ВЛАДИМИРА ЈАГЛИЧИЋА	393
<i>Индекс имена</i>	405

УВОДНА РЕЧ

Зборник радова *Песници као есејисти: културни контексти друге половине 20. века* проистекао је са истоименог научног скупа, одржаног 22. и 23. маја 2024. године, у организацији научног одељења „Српска књижевност и културна самосвест“ Института за књижевност и уметност у Београду.

Ова научна публикација настала је са идејом да се са одговарајуће дистанце установи епохални хоризонт есејистичке књижевности коју су писали српски песници у другој половини минулог столећа. Поље поезије, како је историја књижевности показала, било је једно од најосетљивијих за сваки облик друштвеног преокрета и заокрета, док су песници били важни сведоци поетичких кретања и културних превирања у претходним деценијама.

У тексту „Судбина есеја“ Јован Христић примећује како „као и већина других пресудних ствари у нашем животу, и дубина не зависи од чистоте, већ од мешавине“, при чему „већ по својој дефиницији, есеј представља једну такву мешавину“. На сличан начин, пишући свој „Есеј о ‘Есеју о есеју’ Теодора Адорна“ Гордана Рајњак у нијансирању и мешању области и приступа препознаје кључну карактеристику есеја, којом он наликује сâмом животу.

Христић такође запажа да је својство есејистичког стила стапање филозофске уопштености и песничке конкретности, а да је циљ писања есеја да се истине не само изложе, већ пре свега провере и пропитају. Зато као самоодређујућу и за *раздобље есеја* у којем се налазимо (за)кључну можемо усвојити и тврдњу: „И стога нам је есеј данас можда потребнији него што је икада био. Његова судбина није запечаћена разгранатошћу или сложеношћу наших знања, већ ће – напротив – судбина наших знања бити запечаћена ако не будемо у стању да њихове оштре и каткада сасвим уске границе отворимо како то само својом имагинативном смелошћу може да учини зрело есејистичко размишљање.“

Ако се усагласимо са мишљењем Сретена Марића да „есеј није никакав понос нашег доба, већ његова неумитна нужда“, због чега постаје „заставник који се из боја враћа као командант пука, јер су сви старији

изгинули“, онда с правом можемо тврдити да песнички есеј и као књижевна врста и као начин мишљења јесте изданак духовног обзора епохе. Отуда не чуди што се многи знаменити светски и српски песници оглашавају и као врсни есејисти, управо показујући да су песнички и есејистички рад, у доба модерности, узајамни.

С обзиром на тематски распон и домен ангажованости наших песника-есејиста, испоставља се тачним запажање Михаила Епштејна да је есеј „управо оно ‘стављено’ унутар реалности која настаје, куда он спаја све могуће форме њеног поимања и усвајања“. Тај задатак есеј постиже и тиме што обезбеђује комотан простор за активно и аутентично метапоетичко промишљање. Песници у овом међужанровском уметничко-дискурзивном облику могу разговетно и разложно да артикулишу одређена становишта и увиде. Из тих разлога песнички есеј представља неotuђиви део јединственог стваралачког искуства и уметничке свести песника.

У првој половини минулог столећа огледи књижевника, попут Станислава Винавера, Милоша Црњанског, Растка Петровића и других, поред програмских текстова и манифеста, у своме епохалном оквиру, често су пресудно утицали на правац кретања целокупне књижевности и културе, макар и накнадно.

Културни изазови које је донело раздобље после Другог светског рата, са променама друштвених и поетичких парадигми (соцреализам, естетизам, формализам, авангардизам, постмодернизам итд.), условили су и нове видове есејистичког исказа, прилагођеног насталим друштвеним и духовним потребама. Водећи српски песници оглашавају се и као истакнути есејисти, а тиме и као незаобилазне фигуре у разумевању поетичких и културно-политичких токова модерне и савремене српске књижевности.

После пада Берлинског зида и рата за југословенско наслеђе, са променом државно-правног оквира, мењао се и културни контекст, духовна и идеолошка клима, што се одразило на тематске преокупације есејистике представника како старијих, тако и млађих генерација песника и песникиња. У песничком есеју промовисани су или преиспитивани наступајући поетички модели и културне идеологије, на глобалном и локалном нивоу, али су, исто тако, дошла до гласа и становишта доскора непожељна у тоталитарном идеолошком амбијенту. Отуда, песнички есеј поред књижевне има и документарну вредност.

Наши песници-есејисти захватају специфичне теме проистекле из тадашњег књижевног живота, односа књижевности и друштва, модерности и традиције, као и универзалне проблеме стваралаштва, његових књижевноисторијских, естетичких и аксиолошких координата. Њихови радови, следствено, представљају својеврсно огледало поетичких, друштвених, културних, духовних, али и политичких захтева и премиса властите епохе. Истичући универзалне, стабилне вредности поезије, њена иманентна својства

и творбене принципе с једне стране, а расправљајући о стилско-језичким варирањима услед смене поетичких и друштвених доминанти с друге, наши есејисти указују на то да су поезија и време, односно књижевност и историја, у веома сложенom и динамичном односу.

Књижевна самосвест и културно саморазумевање постепено су се изграђивали/конфигурисали у књижевним есејима, као и у есејима о књижевности, уметности и култури наших водећих песника. У есејима ови аутори су откривали своје поетичке погледе и програме, упоришта у традицији, ставове о текућим појавама и феноменима, као и позицију песника у некадашњем и садашњем културном окружењу и друштвеном миљеу. Есејистичком активношћу, између осталог, наши песници су се квалификовали као активни политички субјекти, али и као неизоставни књижевни арбитри, чије је аксиолошке оцене књижевна историја умногоме потврдила.

Радови у зборнику *Песници као есејисти* из многоструких методолошких углова указују на тематске и идејне аспекте песничке есејистике, као и на околности промене поетичких и културних образаца, чинећи евидентним сложене релације између поетичких карактеристика анализираних есеја и културноисторијског односно идеолошко-политичког контекста њиховог настанка.

Теоретичари књижевности, књижевни историчари и књижевни критичари различитих генерација, посредством минуциозних интерпретација, допринели су стварању разубеђене и комплексне слике културних контекста свих подручја у којима је настајала и које је моделовала српска песничка есејистика друге половине 20. века.

Зборник *Песници као есејисти* састоји се од седам комплементарних целина устројених према хронолошком и тематско-проблемском критеријуму.

Прву целину отвара научни рад Драгана Хамовића „Песници као есејисти, линијом послератног књижевног развоја“, у којем су поступно и детаљно мапирана тематска, поетичка, аксиолошка, естетичка и идеолошко-политичка тежишта српске есејистике друге половине 20. века, уз уважавање контекста који је идејне слојеве интерпретираних остварења предодредио, а који су ова дела суверено разоткривала и узвратно умногоме усмеравала. Приређивач *Антологије есеја српских песника* Милета Аћимовић Ивков у раду „Антологија есеја српских песника (допуна и коментари)“ разложио је критеријуме којима се руководио приликом одабира двадесет једног песника и њихових есеја, у опсежном дијахронијском луку од Лазе Костића до Милосава Тешића и Саше Радојчића. Пажњу је посветио и аргументима (вредносним критеријумима и издавачким околностима) који су условили избор и коначни изглед антологије, пруживши, притом, увид у „стваралачку радионицу“, мерила и околности настанка ове антологије, уједно дајући драгоцене смернице за даља проучавања песничке есејистике. Посветивши пажњу експлицитној поетици и аутопоетици Васка Попе,

Јован Делић у свом раду пропитује Попин однос према усменој и писаној традицији, исказан у записима о српским песницима Јовану Стерији Поповићу, Лази Костићу и Момчилу Настасијевићу, у његовим зборницима *Од злаћа јабука*, *Урнебесник*, *Поноћно сунце* и *Јушро мислено*, као и у „лирским есејима“ и „програмским“ и „аутопоетичким“ песмама, између којих су оне посвећене Његошу и Растку Петровићу.

На идеолошка предубеђења која су условила изузетно негативан став Оскара Давича, Марка Ристића и Звонимира Голоба према Момчилу Настасијевићу, те на унисон каталог дисквалификатива везаних за овог песника (претежно из домена православне духовности и разумевања српског националног идентитета) указала је Недељка Бјелановић у раду „*Угрише, нисам крив*: Марко Ристић и Оскар Давичо о Момчилу Настасијевићу“, којим почиње друга целина. Маја Медан Орсић анализира есеје Душана Матића и Милана Дединца посвећене светској књижевности која је за њих представљала врхунску вредност у процесу моделовања властитог канона и самосвојног поетичког израза. Посредством Матићеве и Дединчеве есејистике ауторка разматра потоњи отклон ових стваралаца од надреалистичког покрета упркос томе што су учествовали у његовом деловању и организовању. Анализирајући поступак разотуђења, статус језика, отпор тотемском менталитету и усвајање ничеанске воље за континуираним почит-ом, Бојан Марковић у своме раду протумачио је „[п]оетско стварање и мишљење у есејима Оскара Давича“.

Разгранате односе есејистике и укупне поетике колоса и диоскура савремене српске књижевности – Јована Христића и Ивана В. Лалића – дијалошким методом (као круцијалним херменеутичким поступком) размотрио је Саша Радојчић у раду „Христић и Лалић: узајамна читања“, којим отпочиње трећа целина. Дубину културноисторијске меморије и значај познавања културне традиције властитог национа, тј. подстицајност средњовековне традиције за модерни песнички (и есејистички) идиом издвојио је и у оквирима опуса насловом обухваћене тројице аутора предочио Марко М. Радловић у раду „Српсковизантијско наслеђе у есејима српских песника друге половине 20. века (Миодраг Павловић, Јован Христић, Иван В. Лалић)“. У раду „Крајпуташ и четири античка култа: Бранко В. Радичевић и Фистел де Куланж“ Милан Громовић испитује присуство четири античка култа у есеју „Плава линија живота: српски сеоски споменици и крајпуташи“ (1961) Бранка В. Радичевића: култ мртвих (култ предака), култ породице, култ ватре и култ људске душе. Ослањајући се на увиде Бранка Златковића, Драгана Хамовића, Јована Делића, Зорана Гавриловића, Марка Недића и Мирчеа Елијадеа, Громовић је дошао до закључака да четири античка култа дефинисана у раду Фистела де Куланжа представљају Радичевићев основ и водиљу за анализу истоветних култова у српској култури, исказаних на сеоским надгробницима и крајпуташима у западној и централној Србији.

Значај уметничког израза и фигуре Васка Попе у рефлексјама послератних есејиста Миодрага Павловића, Јована Христића, Ивана В. Лалића и Борислава Радовића предмет је анализе Оље Василеве у раду „Васко Попа – *laterna magica* есеја српских послератних песника”.

Четврту целину отвара рад Јелене Младеновић у којем се на основу истраживања заоставштине Бранка Миљковића, похрањене у Народном музеју у Нишу, расветљавају зачеци есејистичке мисли овог песника и указује на његову рану стваралачку проицљивост и таленат. Марко Аврамовић тумачи есеје Борислава Радовића посвећене класичним и модерним песницима у распону од Хомера и Вергилија до Бодлера, Валерија и Сен-Џон Перса. Аутор издваја Радовићеве опсесивне теме, попут незавршивости песничког дела, односа уметника и наручиоца, положаја поезије у савременом тренутку, при чему оцртава основне карактеристике есејистичког писма овог значајног песника и есејисте. Јелена Марићевић Балаћ херменеутичку пажњу усмерава на поетику *Малих есеја* Александра Ристовића, посебно се задржавши на њиховим формалним обележјима и импликацијама које (до) носи оваква специфична генолошка структура, али и на лајтмотиву руже (заступљеном и у Ристовићевом песништву), који ауторка повезује са персијском поезијом и суфијском литературом. Владимир Димитријевић са културолошког становишта испитује моралне и политичке ставове Милована Данојлића изнете у есејима о Петру II Петровићу Његошу и Јовану Стерији Поповићу. Тематско-проблемске аспекте есејистике Чарлса Симића, прожете мемоарским и аутобиографским елементима, исцрпно тумачи Миломир Гавриловић у раду „Српске теме у есејистици Чарлса Симића”, чиме је заокружена четврта целина зборника.

Пета целина зборника у целости је посвећена есејистичком опусу Љубомира Симовића. Капитална и за тумачење савремене српске поезије незаобилазна књига есеја *Дујло дно* била је предмет минуциозне анализе Радивоја Микића у раду „О једној грани српске поезије”. Морфолошка, генеолошка и идејна својства плодног Симовићевог есејистичког рукописа пропитује Бојана Стојановић Пантовић у раду „Есејистичка полифониčnost Љубомира Симовића” из угла метакритике, историјске поетике и теорије рецепције. Узевши у обзир чланке Љубомира Симовића о Црњанском, али и преписку и еволуцију Симовићевог песничког опуса, Немања Каровић, кроз емоцијама и идеологијом условљен распон Симовићевих релација спрам Црњанског (које су се кретале међу диспаратним половима какве представљају адорација и негација), у раду „Од адорације до негације, и натраг (поезија Милоша Црњанског у критичкој рецепцији Љубомира Симовића)” даје пластичан и уверљив приказ идеолошких превирања у Срба у другој половини минулог столећа.

Ранко Поповић у раду који отвара шесту целину зборника интерпретативни фокус усмерава ка критичко-есејистичкој прози песника Рајка

Петрова Нога, указујући на опсег његових књижевних интересовања и разматрајући његов критички поступак и вредносне судове. Статус и улогу поезије у метапоетичким есејистичким промишљањима Гојка Ћога са културно-идеолошког становишта интерпретирала је Јана Алексић, сагледавши у „случају“ аутора *Вунених времена* парадигматичан образац судбине интелектуалца у идеолошки репресивном друштвеном систему. Милица Кецојевић, усредсређујући се на есеје Стевана Тонтића о „српским и блиским песницима“, следи путању исцртану у предговору антологије *Модерно српско ђјесништво* из 1991. године, чиме упућује на распон песникових интересовања у која спадају како класици, тако и апартне песничке појаве.

Последња, седма целина зборника *Песници као есејисти* започиње радом Ане Козић „Погледи на поезију у есејима Мирослава Максимовића“. Ауторка, тумачећи пет Максимовићевих књига есеја, издваја два доминантна проблемска тежишта: аутопоетичке рефлексије с једне, односно, утицај економије на аспекте људске егзистенције с друге стране. У томе бивају препознати друштвени ангажман и критичка оштрица Максимовића као есејисте. Песничку есејистику Мирка Магарашевића као образац критичке есејистике (есејистике критичког сазнања), како кад је реч о српским (Доситеј, Црњански), тако и о европским и америчким писцима (Хаксли, Милош, Паунд), протумачила је Милица Ћуковић у раду „Делокрузи есеја Мирка Магарашевића или 'самосвест критике, данас'“. Корелацију језичке и идентитетске проблематике у немалом и вредном есејистичком опусу Милосава Тешића расветлила је Софија Матић, служећи се поставкама филозофије егзистенције, франкфуртске школе, постструктурализма и постпсихоанализе у раду „Онтологизација језика као претпоставка идентитетских рефлексија у есејима Милосава Тешића“. Хронолошки протежан и доследан спор са постмодернизмом Небојше Васовића, почевши од огледа о Кодеру, до потоњих о Кундери и Кишу, образлаже Никола Маринковић, све време имајући на уму статус и улогу интелектуалца у културном контексту једног друштва. Зборник затвара рад Марије Благојевић у којем су систематизована и разврстана тематска тежишта и разнолике, пажње вредне идејне (прет)поставке песника Владимира Јагличића у његовој разуђеној есејистици.

У духу есеја као парадигматичног отвореног дела, у зборнику су испитани културни контексти друге половине 20. века из различитих методолошких и интерпретативних углова. Расветљени су плуралност, комплексност и дубина историјског раздобља и кроз *узајамна чишања* приказана генеза, тематски распони и *дуило дно* песничког и есејистичког дискурса. Циљ уређивања овог научног зборника заснован је на томе да се потпуније и правоверније оцрта културни оквир и сагледају књижевноисторијске силнице српске песничке есејистике.

Уреднице